

Франческа Орсини

ЗНАЧАЈНИ ГЕОГРАФСКИ ПРОСТОРИ: РАЗМЕР, ПРОСТОР И ДЕЈСТВО У СВЕТСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ

1. Значајни географски простори, предео, локације

*Светска књижевност неуједино
поједино ишћење појединошћу.*

Бен Етерингтон

Студије светске књижевности, како примећује Бен Етерингтон (2018: 56), значајно су се удаљиле од критичког хуманизма Ериха Ауербаха или Едварда Саида, који су књижевно дело сматрали почетном и крајњом тачком (нем. *Ansatzpunkt*) истраживања светске књижевности. Уместо тога, савремене студије књижевности усвојиле су моделе позајмљене из друштвених наука који истичу емпиријско постојање светске књижевности – било као светски капиталистички систем (WREC, 2015) или као поље светске књижевности (Casanova, 2004 [1999]) – с универзално препознатим системом вредности.¹ У том процесу, оквир светског капиталистичког система једноставно постаје оквир светске књижевности, с глобалном свешћу која се мери бројем превода или значајних књижевних награда.² Сам свет постављен је као емпиријска стварност, а не као нешто што може да изгледа различито у зависности од положаја и перспективе појединца. По Етерингтону, „светска књижевност неупитно потезе питање тоталитета” и успоставља очекивања на пољу пуноће, повезаности, широке препознатљивости и широког домета (2018: 62). Међутим, постулат на чијој основи се заснивао недавно окончани пројекат компаративног истраживања књижевности под насловом „Вишејезични локалитети и значајне географске локације” (енг. “Multilingual Locals and Significant Geographies”, MULO SIGE) тицао се идеје да се ни свет ни светска књижевност заправо никада не могу посматрати као тоталитет већ су увек, неизбежно, подељени. Тврдили смо да не постоји само један свет или само једна светска књижевност него много значајних географских целина које се преклапају, односно простора, прича и референци које се понављају и које су важне за текстове и људе (људе као „значајне појединце”) на одређеним местима, било да се ради о конкретним местима или интелектуалним, идеолошким и естетским оријентацијама (Orsini и Zecchini, 2019). Чак и када ове значајне географске целине називамо „светом”, оне увек нешто укључују и искључују: оне чине одређене везе и поједине крајеве, текстове или традиције света видљивима, док друге активно чине невидљивима (Laachir, Marzagora и Orsini, 2018b).

¹ За више о „књижевном стандарду који је препознат свуда у свету”, видети: Casanova (2004: 17).

² Etherington (2018: 57). Видети и: James (2005) и Sapiro (2009).

Свесно замишљен као антисистемски, наш пројекат није имао за циљ да понуди нити тоталитет нити закључак. Уместо тога, покушали смо да размотримо нове начине, архиве и методе „писања светске књижевности” из својих локалних и вишејезичних перспектива.³ У том процесу истакло се неколико кључних речи, од којих су многе биле у вези с појмовима простора и локације, попут значајних географских целина и вишејезичних локалитета. Следећи упутства географкиње Дорин Меси (2005) и историчара Себастијана Конрада (2016), посматрамо простор као динамичан и многоструки концепт. Према Меси (2005: 5), простор је, на било ком нивоу, „производ међусобних односа”: он се „обликује помоћу интеракција, од глобалних и немерљивих до интимних и малих”. Простор је „сфера могућности постојања вишеструкости у смислу савремене многострукости; [...] сфера у којој заједнички функционишу различите путање”. Меси наставља: „Ако је простор заиста сфера вишеструкости и подручје различитих путања, онда постоји и вишеструкост имагинација, теорија, разумевања, значења. Било која досадашња ’истовременост’ разликоваће се од истовремености одређене тачке гледишта.” Њена плурална интерпретација простора (као прича и путања) и нагласак на одређеним тачкама (локацијама) налази се у основи нашег разумевања светске књижевности. Ови концепти потврђују наше схватање вишејезичних локалитета као локалних, али хетерогених књижевних простора чији се актери крећу у различитим круговима који се могу или не морају преклапати (Laachir, Marzagora и Orsini, 2018a). Ти концепти такође потврђују нашу представу о значајним географским локацијама јер одмах постављају питање – значајним за која? Концепт значајне географске целине подстиче нас да размотримо које географске целине, кругови и референце се понављају и/или су важни за одређене ауторе, текстове, групе или традиције. Као резултат тога, питања локације и дејства занимају нас више од питања хијерархије, повезаности и посвећености које су истакнуте у системским приступима анализе књижевности.⁴ Појам значајних географских целина (увек у множини) имплицира да ће тих целина и кругова увек бити много, да веће неће нужно бити најважније или значајне, те да ће постојати неке целине и кругови који (више) нису значајни.⁵ Идеја „повнављања” прихвата постојаност одређених позиција и имагинарних светова, док одредница „и/или су важни” наглашава замишљену могућност поновног стварања и усмеравања које књижевни текстови нуде. Најзад, ако су се скорија истраживања светске књижевности и историје усмеравала на динамику интеграције, многострукост локација и значајних целина упућује нас на везе, али и прекиде, те на процесе који доводе до невидљивости, као и видљивости. Резултат тога је, сматрамо, један

³ Циљ пројекта је да поново успостави систем светске књижевности „из темеља” и то из локализованих и вишејезичних перспектива северне Индије, Магреба и Рога Африке. Ово аутоматски поништава поставку о европоцентричности компаративне књижевности која изједначава језик и нацију и посматра компаративну књижевност као везу језика и националних књижевности путем превода који се појављују са свих страна границе. Видети: <http://mulosige.soas.ac.uk>.

⁴ За више о питањима индивидуалног дејства на пољу видљивости, пласмана и превода књижевности текстова са свих страна граница које деле државе, видети: Roig-Sanz и Meylaerts (2018).

⁵ Ово је у складу са ставом Александра Бикрофта да чворишта транснационалних књижевних пласмана често нису највећи светски издавачи већ мали издавачи чија се продукција заснива на преводној књижевности.

„скромнији, искренији и прецизнији” поглед на светску књижевност који захтева „свет који све више представља целину” (Lewis и Wigen, 1997: 10).

Овај есеј поставља питање како концепт значајних географских целина може помоћи да поново, „из темеља”, размотримо питање размере унутар светске књижевности. Како текстови, аутори и књижевне институције замишљају и чине свет видљивим тако да то увек изгледа непотпуно и локализовано? Шта те инстанце укључују и повезују, а шта искључују и чине невидљивим? Како текстови мењају размер да би представили своје значајне географске целине и повезали различите размере простора и времена? Како бисмо одговорили на та питања, овај есеј мења размере док анализира примере из нашег истраживачког пројекта. Почиње с романом који разматра имагинативни и когнитивни процес кроз који географске локације постају значајне, а појединци проналазе своје место у свету. Затим прелази у сферу приповедања да би размотрио како нарација мења размер и повезује одређене значајне географске целине увезивањем, на пример, неколико паралелних прича у једну већу користећи заплет (енг. *entrelacement*).⁶ Есеј потом разматра питање размера у вези с простором у ком аутор живи и интелектуалним положајем, и показује како промене у политичком положају такође мењају положај према свету, што доводи до тога да различите географске целине постају значајне. На крају, есеј разматра два примера књижевних часописа који показују како њихова изузетна књижевна активност ствара нове и проширене визије светске књижевности које ипак истичу локалитете и неке значајне географске целине. Као такви, ови часописи стварају властите визије света и светске књижевности уместо да једноставно постану део већ постојеће глобалне мреже.

2. Размер у светској књижевности

Питање размера у светској књижевности у почетку је постављено као епистемолошки проблем – „Питање није стварно *шта* треба да учинимо већ *како* да то урадимо”, сугерисао је Франко Морети (2000: 54–55) пре но што је понудио два једноставна „закона” који заједнички објашњавају еволуцију светске књижевности (Moretti, 2006). „Како можемо спознати нешто толико велико?”, понавља Етерингтон (2018: 52). Прво озбиљно промишљање размера понудила је Нирвана Таноуки (2010), која је позвала истраживаче књижевности и компаратисте да размисле о различитим значењима која географи придају том појму: картографска размера односи се на степен апстракције мапе, методолошка размера подређена је истраживачком проблему и доступним подацима, а географска размера односи се на димензију одређеног физичког или људског пејзажа. На пример, Моретијев *Атлас европског романа* (*Atlas of the European Novel*, 1997) усклађује наративни и картографски размер како би лоцирао и проценио хоризонте реализма у романима XIX века; његова књига *Графикони, мапе, дрвеће* (*Graphs, Maps, Trees*, 2005) разматра размер

⁶ Бикрофт (2015: 286) користи ову формулацију да опише савремене романи који користе „глобализацију у сврху заплета” и који, како сматра, нису нужно без осећања припадања локалним просторима већ пре причају „глобалне приче с фокусом на локално и са ширим последицама”.

у контексту анализе и критичке методе. Размишљајући о удаљеностима и великим размерама, Таноуки (2010: 85) додаје да компаративна књижевност мора да „развије и критику размера [...], а с временом и феноменологију размера која би нам помогла да схватимо стварно постојеће пејзаже књижевности”. Александер Бикрофт је фантастично спровео у дело овај феноменолошки и критички пројекат у књизи *Еколоије светске књижевности* (*Ecologies of World Literature*, 2015). Његово обрађивање највеће глобалне размере комбинује емпиријску дискусију о коначном и све мањем броју светских књижевних језика (у светлу теорије „минимума одрживе” популације, 243) и асиметрију између броја говорника и токова превода унутар „настале глобалне књижевне екологије”, уз неке тачке о глобалном размеру унутар текстова или ономе што он назива „глобализацијом у сврси заплета”.⁷ На крају, Харша Рам (2016) унео је измене у питања размера у светској књижевности сугеришући да једна размера није довољна да се објасне локалне манифестације глобалних појава. На пример, рана појава грузијског песничког модернизма у Тбилисију у поређењу с руским модернизмом у Москви и Санкт Петербургу/Лењинграду може се објаснити само мешавином глобалне размере која се фокусира на транснационалну циркулацију и вертикалне токове између локалних епифеномена и глобалних појава, и локалних размера, која грузијски модернизам уоквирује хоризонтално у контексту других регионалних језичких и културних традиција унутар Кавказа.

У целини, међутим, питање размера у вези са светском књижевношћу углавном се разматрало у контексту транснационалне циркулације и видљивости (Sievers и Levitt, 2020). Иако разумљив, овај приступ сужава размер светске књижевности на оне ауторе и дела која успеју да добију такав ниво видљивости (истовремено искључујући текстове који највише циркулишу у пољу књижевности). На пример, у области историје, постављају се питања о одговарајућим јединицама, местима и локацијама на којима се одвија глобална историја, због чега се Себастијан Конрад (2006: 133) пита да ли се глобално сматра „посебном сфером”. Његов коначни одговор је одричан, што ће вероватно изненадити истраживаче светске књижевности: „[...] ниједна јединица по дефиницији није прикладнија за проучавање глобалних процеса од друге” јер „различите јединице усмеравају нашу пажњу на различите процесе” (133). Уз то, он каже да „глобално није посебна сфера која надраста националне/локалне случајеве: то је пре размера која се може користити чак и када посматрамо индивидуалне животе и мале просторе” (140).⁸ Чак и микроисторије могу

⁷ Држећи се спекулативно-пророчког тона овог есеја (како је предмет истраживања недокучив, овај тон адекватнији је од описног), Бикрофт (2015: 279) поентира своје ставове препоручујући две могуће равни: једном доминира нека врста хомогенизације (ту раван је предвидео Ерих Ауербах, а за њом жале Тим Паркс и Виторио Колети), а друга је раван „веће повезаности, али не и веће хомогенизације”. За више о светским романима који се одупиру насиљу глобализације, видети: Ganguly, 2016.

⁸ Конрадова књига садржи поглавље насловљено „Светска историја чега?” у ком се истиче да иако је светска историја изузетно популарна у САД, севернозападној Европи и Источној Азији, историчари ван енглеског говорног подручја активно избегавају термин „глобално” (218) и изражавају сумњу према тежњама ка тоталитету. Он такође наглашава нешто што је корисно за нас, а то је став да светска књижевност „мора да се удаљи од фетишизације идеје мобилности” (225).

бити део глобалне историје, будући да „микроперспективе могу открити хетерогену природу прошлости и упорност историјских актера” (131).⁹ Заправо, како Конрад наводи, најиновативнија истраживања нису подразумевала историју у најширем смислу већ су се трудила да лоцирају предмете свог проучавања у историјским просторима који су алтернативни појму нације. Неке су конструисале велике транснационалне регије попут океана (Armitage, Bashford и Sivasundaram, 2017), што је такође тачно и за књижевна истраживања, делимично, као што показује Хофмир (2007) и Гангули (2021). Друге студије су користиле парадигму „праћења”, обично неке робе или питања, како би повезале људе, идеје и процесе, те довеле удаљене и различите локације у исти контекст. Као што Конрад примећује, такве студије „могу описати уобичајеност великих транснационалних процеса, истовремено детаљно описујући и локалне нивое” (2006: 123).¹⁰ Најближе овом обрасцу су заједничке књиге о глобалном модернизму или оне које мапирају поетичке жанрове као што су газела и касида који се јављају у великом броју језика током веома дугог временског периода.¹¹ За Конрада, заправо, „најфасцинантнија питања често се налазе на раскрсници глобалних процеса и њихових локалних манифестација” (129), мада се заправо размере могу умножавати.¹² Будући да се „силе које обликују сваки простор не могу потпуно пронаћи унутар саме јединице”, а „различите размере истраживања образују једна другу” (137) у историјском процесу, он заговара да се размере смењују, што Харша Рам и показује на примеру грузијског и руског модернизма.¹³ У овом есеју међам размере не како бих осветлила одређени историјски процес, књижевно дело или феномен већ у контексту различитих размера анализе. Заједно, оне показују како локација као оријентација, те простор као „многострукост прича и путања”, стварају различите и (донекле) разглобљене значајне географске локације уместо јединствене светске књижевности која је „спојена и неједнака”. Но прво, како географске локације постају значајне?

3. Како географске локације постају значајне?

Приповедач и протагониста романа *Линије сенке* Амитава Гоша (*The Shadow Lines*, 1989) одраста у средњој класи постколонијалне Колкате, опседнут је породицом Трисосен-Прајс из далеког Лондона с којима је његова породица у пријатељским односима већ три генерације и наводно је провинцијалан у поређењу са својим космополитским рођацима који често путују и начитани су. За њега места постају

⁹ За више о микроисторији такође видети и: Ginzburg, 1993.

¹⁰ То показује и наша књига о локалним праксама објављивања током Хладног рата: Orsini, Srivastava и Zecchini, 2022.

¹¹ Eatough (2010). Касида је песнички панегирик, а газела песма која садржи више дистиха који се, сви осим првог, завршавају заједничким рефреном (Sperl и Shackle 1996; Bauer, Neuwirth et al., 2006). Рам (2021) „прати” физиологију путописног жанра у Паризу, Сант Петербургу и Тбилисију.

¹² Торнбер (2009) „уздиже” историју књижевности на ниво регионалног у својој студији о књижевним маглинама Источне Азије.

¹³ Тај став је већ истакао Ревел (1996).

стварна и пуна значења тек након што их други опишу и замисле уместо њега, често више пута, чак и пре него што их директно доживи.¹⁴

[Мој сћарији рођак] Тридиб нудио ми је свећове у које сам могао да љушћујем и дао ми је очи да их видим; [Ила, моја рођака] која је љушћовала свећом од дејинства, никада није могла да разуме колико су сви њи љроведени сањи у Тридибовој соби значили дечаку који никада није био даље од неколико сћошина миља од Колкаше. Слушао сам је како љрича [...] о кафићима на љавном шрју у Магриду, или свежини ваздуха у Куску и могао сам да видим да су њи називи, који су мени били скуј чаробних шалисмана јер ми их је Тридиб љоказао у свом љодераном сћаром ашласу, љој били једнако досадни и љознањи као шњо је мени и мојим љријашељима било оближње језеро. (Ghosh, 1989: 26)

Познато отупљује ум, док радознано незнање узбуђује и претвара удаљене топониме у „чаробне талисмани“. Није од суштинског значаја ни то да ли је Тридиб поуздан приповедач или није, како сугерише пасус који се налази непосредно пре овог цитата. Важно је да може призвати места и историјске чињенице и приче које су с њима повезане, чинићи их живим и значајним за слушаоца. На општем нивоу, овај роман, као и каснији Гошеви романи, говоре да сваки процес учења и откривања – света и сопства у свету – захтева улог маште који иде изван познатог; овај процес укључује разрачунавање са својим положајем и схватање да су удаљеност и блискост релативне и субјективне категорије. То такође значи придсећање заборављене историје, активно тражење односа и веза, и – посебно у његовим романима који се баве климатским променама – (поновно) позиционирање целог живота појединца.¹⁵ Као такав, роман *Линије сенке* успоставља Гошову поетику простора и представља диван пример како географске локације постају значајне.

Простор, време и сопство се у роману увек огледају, рефлектују или ломе једни кроз друге. Другим јунацима, нарочито Или, способност приповедача да препозна места у Лондону о којима је чуо само кроз Тридибове приче, иако никада није био тамо, делује патетично и одражава типичну тенденцију провинцијалног субјекта ка посредном животу. Другим речима, то је производ његовог места боравка. (За разлику од њега, Ила, космополита, „путовала [је] светом од детињства“ (Ghosh, 1989: 26) и живи интензивно у садашњем тренутку.) Можемо тумачити његов став као субјективну карактеристику или као наративну стратегију. Али, такође га можемо посматрати као епистемолошки став о процесу којим сваки простор, догађај или особа постају значајни, а тиме и стварни и блиски, причом и осећањима:

Нисам могао да је убедим да место не може само да љосћоји, већ да мора бићи измишљено у нечијој машњи; да је њен љрактичан, живахан Лондон једнако измишљен као и мој, шје да је ни више ни мање истинињи, само веома удаљен. (Ghosh, 1989: 27, истакла Ф. О.)

Међутим, док машта измишља места и чини их стварнима, она се негује – у овом роману, али и целом Гошовом опусу – дуготрајним истраживањем и пажљивим посматрањем. „Места која је Тридиб видео у својој машњи“, сећа се приповедач, „била

¹⁴ Овај део есеја заснива се на Орсини (2021).

¹⁵ Ради се о романима *Гладна љлима* (*The Hungry Tide*, 2004) и *Острво пиштоља* (*Gun Island*, 2019).

су бескрајно детаљнија, прецизнија од свега што ћу ја икада видети” (35). У том смислу, маштање није фантазирање већ представља археологију, ископавање историјских слојева како би се повратило закопано знање, како би то рекао Фуко.¹⁶

Одјек је други фактор који треба узети у обзир овде. Догађаји и места постају значајни и постају предмети о којима се промишља не директно или након само једног сусрета већ тако што се огледају у догађајима – „догађајима у огледалу” (Ghosh, 1989: 225). Ово важи како за јавне, тако и за приватне догађаје. Нереди у којима је Тридиб страдао 1964. године у Даки (која је тада још била део Источног Пакистана) откривају се годинама касније, тек на крају романа, прво кроз сан Тридибовог млађег брата Робија, а затим из описа Меј Прајс (Ghosh, 1989: 244, 250). То доводи до снажног одјека у сећању приповедача на сопствено детињство током другог нереди у Колкати у исто време, иако му је требало петнаест година да схвати да се ова два догађаја нису случајно десила истовремено већ су била повезана и у вези с немирима након крађе реликвије, свете косе пророка Мухамеда из светилишта у Кашмиру. Након запањујућег открића, он сазнаје да његови пријатељи у Делхију готово да нису ни регистровали страшни неред у Даки који је уништио целу његову породицу:

Одједном сам, ни сâм не знам зашћо, уйићао: А шћа је било са нередима [...]

Којим нередима?, йићао је Малик. Има их много.

Оним нередима, рекао сам. Морао сам избројати године на својим йрсћима. Нередима из 1964. године, рекао сам.

Њихова лица су йолако йосћајала блега и окренули су се једни ка друћима.

Какви су шћо нереди из 1964. године?, уйићао је Малик збуњено и намршћено. Видело се да заисћа нема йојма о чему йоворим.

Окренуо сам се йрема друћима и викао: Зар се не сећаћше?

Нелаћодно су скренули йоћлед, одмахујући йлавама. Тада ми је йало на йамећ да су сви они из Делхија, а једино сам ја ограсћао у Колкати.

Сићурно се сећаћше, рекао сам. У Колкати су се десили сћрашни нереди 1964. године.

Схваћам, рекао је Малик. Шћа се десило?

Заусћио сам да одћоворим и схваћио да немам шћа да кажем. Једино сам моћао да им йричам о йласовима који су се чули йоред зидова моје школе и о йоћледу на йомилу у Парку Циркусу. Неми ужас који је окруживао моје сећање на шће доћаћаје и вера у њихов значај чинили су се малим у односу на шћа шћривијална сећања.

Било је нереди, бесћомоћно сам рекао.

Нереди се дешавају све време, рекао је Малик.

Ово су били сћрашни нереди, рекао сам.

Сви нереди су сћрашни, одћоворио је Малик. Али мора да је био доћаћај локалноћ каракћера. Без обзира на шћо колико био сћрашан, не може се уйорегитћи с рашћом. (Ghosh, 1989: 221–222, истакла Ф. О.)

Ова размена подстиче на размишљање о различитим размерама историје: Историја с великим почетним словом, историја ратова и политичких догађаја којих

¹⁶ „Покушао сам да објасним Или и Робију све о археолошком Тридибу, Тридибу који презире бајковита места много више од ње, Тридибу који ме је нагнао да и сам замислим кровове Коломба, Тридибу који је рекао да не можемо да видимо йре но шћо измислимо оно шћо смо видели, йа бисмо бар моћли да се йошћрудимо да шћо учинимо на йрави начин” (Ghosh, 1989: 37, курзив Ф. О.).

се сви сећају, насупрот локалним догађајима којих се сећају само појединци који су били део њих. Сви пријатељи сећају се граничног рата с Кином 1962. године, док су нереди у Источном Пакистану, у Кашмиру, Колкати, Кулни и Даки заправо локални догађаји који се не могу „упоредити с ратом”, чак и кад имају одјека ван националних граница. „Град Кулна [у Источном Пакистану] удаљен је мање од сто миља од Колкате ваздушном линијом: та два града стоје један наспрам другог на једнакој удаљености од границе” (Ghosh, 1989: 242), а ипак у старом колкатском листу који наратор консултује у архиви „није било ни најмањег помена о проблемима у Источном Пакистану, а камоли о догађајима у Кашмиру. Ипак, то је био колкатски лист које су уређивали људи верујући у моћ даљине исто колико и ја” (228). Чак и у случају јавних догађаја, приповедач открива да је неопходно укључити се у њих на плану емоције и маште не би ли се они регистровани и постали значајни. Шок због нестале косе Пророка у граду Сринагару брзо је одјекнуо међу муслиманима у Карачију и Даки, а њен проналазак изазвао је нереди у Кулни, Даки и Колкати без обзира на стварно растојање и границе (то је „земља изван простора, простор без растојања; земља догађаја у огледалу”, [Ghosh, 1989: 225]). Идеолошки и емотивни улози потврђују стварност националних граница, али их такође и прелазе, док улог маште у значајним локацијама функционише не само за појединце већ и за групе или заједнице које доживљавају места као релативно блиска кад су им значајна, без обзира на то колико су географски удаљена.

Ова спознаја наводи приповедача да предузме експеримент са шестаром који поставља објективну, картографску удаљеност наспрам оријентације према свету учвршћену кроз навике. То што муслимани у Кулни реагују на догађај у Сринагару не чини му се чудним, јер „простор између тачака мог шестара износио је 1200 миља, готово 2000 километара. Није деловало као много”. Но, то је иста удаљеност „као између Токија и Пекинга, или Москве и Венеције, Вашингтона и Хаване, Каира и Напуља” (Ghosh, 1989: 232) – градова који у његовом уму не само да су веома далеко него припадају потпуно различитим световима. Он затим црта круг „са Кулном у центру и Сринагарем на ободу. Одмах сам открио да карта Јужне Азије неће бити довољно велика. Морао сам да се вратим на карту целе Азије пре но што сам пронашао довољно велику карту за свој круг”. То је „невероватан круг” који почиње у Сринагару, обухвата пола Пакистана, Шри Ланку и Индијски океан до Суматре, Тајланда, Лаоса, Вијетнама, пола Кине и средишњу Азију – „више од половине човечанства мора да се нашло унутар њега” (232). Ипак, ова мапа има мало додирних тачака са стварним искуством светске географије:

Град Чијанџи Мај у Тајланду много је ближе Колкати него што је Делхи; [...] Град Ченџу у Кини ближи је него Сринагар. Ипак, никада нисам чуо за ња места док нисам нацртао свој круг, и не могу се сећати времена кад сам био толико млад да још нисам чуо за Делхи или Сринагар. Схватио сам да су Хангај и Чунџинџи ближи Кулни него Сринагар, али да ли људи из Кулне ишта знају о судбини џамија у Вијетнаму и Јужној Кини (местима која су сасвим близу)? Сумњао сам. Али на друћу сбрану молио се сјетићи за мање од недељу дана... (Ghosh, 1989: 232–233, истакла Ф. О.)

Ова спознаја доводи до наредног експеримента који потврђује разлику између значајних географских локација – локација које су важне – и картографског света у којима се налазе „државе, али не и људи”:

Збуњено сам листиао стїранице айласа, зайворіо очи и йусїио шесїар да йагне на насумичну стїраницу. Пала је на Милано, на северу Йїталије. Прилаїодивши шесїар йравој размери, нацрїїао сам круї од 1200 миља у чијем се ценїтру налазио Милано. (Ghosh, 1989, 233)

Ово је „још један невероватан круг” који пролази кроз Хелсинки, Сундсвал у Шведској и Молде у Норвешкој, те обухвата велики део Атлантског океана до Казабланке, земаља Магреба, Средоземља, Крита и Турске, Црног мора, тадашњег СССР-а до Крима, Украјине и Естоније, да би се потом вратио у Хелсинки. „Збуњен над овим кругом”, он врши експеримент с размером:

Са својим оїраниченим знањем, йокушао сам да замислим гоїађај, било који гоїађај, који би се моїао гоїодити у їраду близу йериферије шїої круїа (или чак мноїо ближе) – Сїокхолм, Даблин, Казабланка, Александрија, Исїанбул, Кијев, било који їрад у било ком їравцу – йокушао сам да замислим гоїађај који би се моїао гоїодити на било ком од шїих месїа који би наїџерао љуге из Милана да изађу на улице. Тругио сам се, али нисам моїао да замислим ниједан.

Ниједан, осим раїа.

Тага ми се чинило да унуїар ової круїа йосїїоје само државе и їрађани; али не и људи. (Ghosh, 1989: 234)

Овај одломак можемо читати на неколико различитих начина: као још једну критику Историје с великим почетним словом и самовоље национализма и националних граница које одређују да треба да осећамо припадност одређеној територији, а да се не обазиремо на судбину других. Или га можемо тумачити као размишљање о томе како ствари стоје: Чијанг Мај може биїи ближе Колкати него што је Делхи, а Ченгду ближе него Сринагар, али се то не осећа тако, и то је, по наратору, „стварнији” ниво стварности од мапе. Или овај експеримент можемо читати као позив да поново успоставимо и проширимо своје просторне везе како бисмо обухватили више различитих места – људи у Милану треба да брину подједнако о Казабланки, Александрији и Кијеву као што брину о Риму, Паризу или Лондону. Како год га читали, овај одломак поновно показује да емотивни и наративни улози чине места стварним и значајним, и то увек за одређене, локализоване појединце. То је врло другачије – локализовано, усмерено, субјективно, креативно – разумевање мапе и атласа у односу на објективно разумевање глобуса и картографије које подржавају системски модели светске књижевности.

Сваки простор у роману *Линије сенки* – било у Колкати или Лондону – јесте „производ међусобних односа” (Massey, 2005), а свака прича састављена је од више приповедача и различитих односа. Иако постколонијалне осе између Колкате и Лондона, те Колкате и Даке, највише израњају на површину да би створиле систем ове две међусобно повезане историје колонијалних заплета и „дугог раздвајања” Бенгала, постоје и друге географске локације које се накратко појављују и наговештавају дру-

ге историје и заплете, а неке од њих Гош ће разматрати у каснијим романима. Једна од њих је каријера Лајонела Трисосена као империјалног надзорника у Малезији, Фицију, Боливији, Гвинеји и Цејлону (Ghosh, 1989: 56), што се донекле огледа и у послу приповедачаевог деде као грађевинског инжењера у Бурми (137). Затим, ту су дипломатске локације на путу деколонизације (махом по земљама које су припадале Покрету несврстаних) којим се кретао Тридибов отац, дипломата: Коломбо, Алжир, Индонезија, Адис Абеба, Конакри и Дака (150); те локације на којима су се одиграле економске интервенције Светске банке у којима је учествовао Илин отац, економиста (Дар ес Салам, 157). Ове значајне географске локације говоре о геополитичким и економским савезима Индије након проглашења независности и њеној водећој улози у Покрету несврстаних и поступку деколонизације, што је такође историја економских веза и нових прилика које су наговештене кратком, али значајном анегдотом о путовању приповедачаевог оца у Конакри услед „прилично наглог професионалног успеха” (46). У својим другим романима, Гош ће открити учешће Бенгала у империјалној трговини и империјалним ратовима (Бурма у роману *Сћаклена њалаша* [The Glass Palace, 2000] и Кина и плантажна колонија Маурицијус у трилогији романа о броду „Ибис” коју чине романи *Море макова* [Sea of Poppies, 2008], *Пека гима* [River of Smoke, 2011] и *Појлава ваџре* [Flood of Fire, 2015]), док ће у романима *Глагна њлима* (The Hungry Tide, 2004) и *Осџво њишџоља* (Gun Island, 2019) описивати транснационалну историју и географију делте Ганга, што је наишло на велик успех код читалаца и критике. Али већ нам у *Линијама сенке* показује да свет није само једна јединствена карта с центрима и периферијама већ је преплетен мноштвом путања и значајних географских локација. У том роману, свет није тек постколонијална метропола нити обично космополитско место које не постоји (у контексту међународних школа и салона за путнике на аеродромима који су у вези са животом младе Иле) нити сањарења приповедача о атласу. Појединци с различитих места откривају, замишљају, стварају, призивају и описују свет својим поступцима који се понављају и чине географске локације значајнима јер откривају и подривају успостављене картографије и испитују релативну тежину сећања и догађаја.

4. Успостављање размера

Значајне географске локације су места која се често понављају и/или су важна за текстове и ауторе, а текстови их успостављају и повезују радњом и јунацима. То је „географија заплета” Франка Моретија: ослањајући се на темељну разлику између епа и романа Михаила Бахтина, у *Аџласу евројској романа* Морети тврди да „оно *шџа* се догађа умногоме зависи од тога *џге* се догађа” (1998: 70). Насупрот томе, Бахтин тврди да су у грчким романима простори замењиви и „оно што се догађа у Вавилону могло би се догађати у Египту или у Византији, и обратно” (Бахтин, „Облици времена и хронотопа у роману: огледи из историјске поетике”, цитирано према: Moretti, 1998: 70).¹⁷ Но удаљени или познати топоними у еповима, романима и причама

¹⁷ Превод наведен према: Бахтин, М. (1989). „Облици времена и хронотопа у роману: огледи из историјске поетике”. *О роману*. (А. Вадњаревић, прев.). Београд: Нолит, 211. (Прим. ѡрев.)

и даље стварају значајне географске локације, било да је реч о Светој земљи у витешком роману на италијанском и јидишу или о мешавини стварних и фантастичних топонима у *Хилгау и једној ноћи* (Baumgarten, 2005: 183–192; Mazolph and Leeuwen, 2004: 567–570).

У Моретијевом *Ашласу* размера функционише као „географија заплета” у односу на жанр (грчки романи, буколичка књижевност, готске приче, колонијални љубавни романи, пикарески роман, билдунгсроман), на одређене ауторе (Џејн Остин, Валтер Скот) и на различита књижевна и политичка поља: „Тамо где је симболичка улога престонице најјача (као у Француској), путовања у иностранство или имају периферну функцију (Стендалов роман *Црвено и црно* [1830], Флоберово *Сенџиментално васпићање* [1869]) или их уопште нема (Балзакове *Изгубљене илузије* [1837]). Насупрот томе, путовања у иностранство играју кључну улогу у *Школи великог свећа* (*La escuela del gran mundo*, 1849) Фернанда Гомеса де Бедоје, *Исјовесцима једног Италијана* (*Confessioni di un italiano*, 1867) Иполита Нијева, и нарочито у *Миглмарчу* (1871) Џорџ Елиот, где сусрет с Европом дубоко мења три главна јунака, чинећи их нестрпљивима да побегну од скучености провинцијског живота” (1998: 67).¹⁸

Критичари су поставили тезу о настанку глобалног романа као поджанра који се појавио у двадесет првом веку и ефикасно мапирао повезаност, изазове и одјеке савременог глобализма.¹⁹ Као што је већ споменуто, Александер Бикрофт истиче приповедање које повезује више нити као кључну наративну стратегију глобалног романа. Такође примећује да неки од ових романа нуде „изнијансиране верзије приче о глобализацији” које иду између глобалних и локалних размера: њихове приче „иду ка глобалном”, али су текстови „такође снажно посвећени појмовима места” (2015: 283, 286–287). Бикрофт истиче роман 2666 Роберта Болања (објављен постхумно 2004. године) и трилогију романа о броду „Ибис” (*Море макова, Река дима и Појлава вајпре*) Амитава Гоша – а њој се може прикључити и роман *Осврво ишшоља* који доводи у везу климатске промене у Бенгалском заливу, Венецији и Калифорнији с мигрантима чији бродови несигурно прелазе Средоземно море.

Трилогија романа о броду „Ибис” такође се може читати као пример који „прати” (Conrad, 2006) опијум и открива – интензивним истраживањима и морским промишљањима – скривене важне географске локације британске трговине опијумом и другом колонијалном робом попут шећера. Слично томе, Пауло Лемос Хорта (2022) нас подстиче да читамо Болања не као глобалног писца који је „рођен за превод” већ као дете латиноамеричке и каталонске авангарде чији се романи крећу између интензивних и врло локалних групних наратија и далекосежних путописа, тиме пратећи и повезујући веома специфичне важне локације. Читањем романа 2666

¹⁸ „Са друге стране”, наставља Морети, „протагонисти билдунгсромана ретко одлазе на дуга путовања, а путовање ван Европе обично је препуштено њиховом алтер егу” (67). Европски романи о којима се говори у његовој књизи у контексту највеће географске размере су колонијални љубавни романи (69).

¹⁹ Barnard (2009); Kirsch (2016); Ganguly (2016). Други критичари, као што је Колеџи (2011), уместо тога дефинишу глобални роман у контексту објављивања и лаке могућности да се дође до превода, што Паркс (2010) описује као „Нови безбојни глобални роман”.

или *Дивљи геџекџиви* (1998) кроз призму места и важних географских локација уместо као примере глобализације, пажња читалаца скреће се на политички контекст касних етапа Хладног рата њиховог аутора, као и маргиналних и супкултурних радикалних протагониста, њихових потеза и њиховог вида интернационализма.²⁰

Дела која теже да реконструишу искуства и путовања афричких народа које је прогутала трговина робљем, или чије су историје писали други, захтевају „критичку фабулацију” (Hartman, 2006), укључујући детаљна истраживања и имагинацију која конципира океан „као материјалну силу и концептуални оквир” (Ganguly, 2021: 431). Овде приповедање које повезује више нити функционише како на плану географских локација, тако и на плану генерацијске припадности, често повезујући значајне географске локације и промену размере на скали од микроличних до макроисторијских. Ремек-дело *Сеју* (Segou, 1983–1985) Мариз Конде сага је о распалој породици, која је пре промишљање (и појашњавање) него похвала, како је и сама Конде изјавила. Овај франкофони роман шири се из свог изворног центра у Сегуу, престоницу бамбара језика на западу Африке, све до Тимбуктуа, где одлазе јунаци, чланови неколико узастопних генерација породице осрамоћеног патријарха Дусике, али и до тврђаве робова на острву Горе на западној афричкој обали и прекоокеанског робовласничког прелаза до Бразила и назад до „слободне обале”. Један од јунака постаје успешан трговац у Фесу, други се креће међу људима у Лондону. Док ликови иду лево и десно по великом географском пространству, роман прати њих и њихове тренутне локације, каткад у кратким пасажима, увећавајући размеру тако што уводи историјске податке и коментаре. На пример, Набу, Дусиковог другог сина, заточили су трговци робљем и постао је баштован управнице тврђаве на острву Горе:

Устао је и однео чинију с парагајзом у кухињу, где су робови наставили с џрачарењем. Саг је морао да иде у јавни врџ који је основао неколико година раније Данкур, директор џрџовачке комјаније. [Њејова јосјодарица] Ане Пејин дозволила је Наби да најлашти малу суму новца за своје услуге – довољно да куји неколико лисџова дувана и кайљицу брендија. (Condé, 2007: 99)

Нарација се затим шири како би пружила општи историјски преглед:

Острво Горе знајно се развило џоком година. Кад су ја Французи преошли од Холанђана, који су ја узели од Порџујалаца, јосјојала су само два ушврђења, мала камена ушврђења квадрајној облика од око четрдесет меџара, са седам или осам џојова [...]. Зајим су Французи прејворили Горе у седмише Сенејалске комјаније, која је наследила

²⁰ „[3]ашто би неко по аутоматизму посматрао Болања из Њујорка, као да је његово присуство на енглеском језику прво маркирало његову појаву у свету књижевности? Такав просторни и временски поглед доводи до погрешних претпоставки о природи његове привлачности америчкој читалачкој публици. Када неко посматра *Болања из Барселоне* и *Кашалоније*, где је радио на својој књижевној каријери и написао своја дела, појављује се другачија поставка – књижевних учесника, активиста, сарадника, часописа. Свет који је посматрао из радикализоване и изневерене андерграунд сцене Барселоне на крају Хладног рата другачији је свет, свет одређених конџакаша који прелазе границе и тако добијају међународни карактер” (Horta, 2022: 296, курзив Ф. О.).

Зайагно-индијску комјанију и посветила се шрјовини робљем. Ова шрјовина, иако није обојатила саме комјаније, обојатила је њојединце у њима који су фалсификовали рачуне, иравили лажне царинске декларације и користишили лажне шежине и мере. (Condé, 2007: 99)

Таква опсежна и прецизна „географија заплета” (Moretti, 1998) и промена размере, од појединачних ликова и породичних односа до кратких историјских прегледа, омогућавају приповедању да испреплетене историјске догађаје развоја ислама, колонијалног проширења и трговине робљем, и да их доведе у везу са стварањем нових и вишеструких (родно одређених) субјективности. Како се трговина робљем и колонијализам налазе у основи савременог капитализма, Сеју се заиста може назвати глобалним романом.²¹ Али треба поновити да нам читање кроз призму локације и значајних географских локација указује на прецизно деловање размере, али и на проблематичну позицију саме ауторке као припаднице карипског народа из Гвадалупеа која је, након што се преселила у Париз, педесетих година XX века експериментисала с „повратком” у Африку и живела у различитим новоослобођеним афричким земљама – а то је позиција о којој она промишља у књизи есеја и интервјуа (Condé, 2017). На пример, интересантно је да значајне локације романа Сеју не обухватају само кретање из унутрашњих афричких царстава према обали и преко Атлантика до америчких плантажа.²² Дуги наративни пасажии посвећени острву Горе, Тимбуктуу и Фесу у роману подсећају на француски колонијализам, сигнализују дугу културну и верску позицију Тимбуктуа и истичу трговинске везе Магреба и подсахарске Африке.

Последња два одељка овог есеја задржавају нагласак на локацијама и стварању значајних географских простора уз промену размера. Наредни одељак развија идеју локације као оријентира према свету тако што представља читање етиопског писца Кебедеа Микаела (~1914–1998) из угла који представља бивша чланица пројекта MULOSIGE, Сара Марзагора, јер књиге тог писца прате путању његових политичких и историјских ставова, док изнова усмеравају своју оријентацију према свету и стварају различите значајне географске локације.

5. Локација као оријентир

Као што је већ поменуто на почетку, значајне географске локације наглашавају да свет не схватамо по аутоматизму него као дискурзивну творевину различитих актера који су остварени и смештени на одређеним местима. Локација је за нас полазна тачка истраживања, начин гледања на свет који је увек непотпун и ограничен (мада може бити изненађујуће далекосежан), или може деловати као

²¹ Ово је тачно и у случају романа *Поврашакући* (*Homegoing*) Ја Џаси (2016), још једној причи о разореној породици која прати два различита пута којима се крећу потомци две сестре од којих је једна одведена у Америку као робинја, а друга је остала слободна, премда обележена трговинском робљем. Наративне везе различитих генерација и породичних стабала дате су имплицитно, а свако поглавље посвећено је новом јунаку из наредне генерације.

²² Такође се помиње и каснија миграција афричких студената и радника, што је случај и с романом *Поврашакући*, на пример.

далекосежан и амбициозан чак и с периферне локације (Orsini и Zecchini, 2019). То је случај амхарског писца и интелектуалца Кебедеа Микаела, чије је образовање (на гизу и француском језику) прекинуто италијанском окупацијом, али је након Другог светског рата напредовао у етиопској државној служби, постао министар образовања, директор Националне библиотеке и оснивач Археолошког музеја у Адис Абеби. „Многа његова дела постала су уџбеници и била су врло позната свима који су се образовали у деценијама након ослобођења” (Marzagora, 2019: 108).²³

Захваљујући активностима цара Менелика II у међународним односима и током европске трке за освајањем Африке, Етиопија је на преласку из деветнаестог у двадесети век била „бачена на савремену светску сцену. [...] Такав планетарни оквир нудио је запањујући и узбудљиви потенцијал за културне, књижевне и геополитичке савезе и заједнице” (Marzagora, 2019: 112). Током Микаеловог дугог живота, „симболичка географска позиција Етиопије се променила и постала предмет интензивних расправа” (107). До италијанске агресије и окупације (1936–1941), етиопска образована класа „веровала је у победу Етиопије над Италијом у Бици код Адве (1896) и у чланство своје земље у Друштву народа”, и замишљала је Етиопију као „хиљадугодишњу и хришћанску нацију”, најмању међу великим нацијама, која заостаје само у економском смислу (Marzagora, 2019: 107, 115; овај цитат садржи цитате из дела *Еџиоџана (Иџоруанна)* цитирајући Кебедеа Микаела). Међутим, разочарање због изостанка међународне реакције на италијанску агресију и забринутост због „напетих односа моћи” између старог европског колонијализма и новог Хладног рата натерали су интелектуалце попут Кебедеа Микаела да у својим делима промишљају различите могуће оквире у које би се Етиопија могла сврстати (Marzagora, 2019: 112).

Кебеде Микаел формирао је своја мишљења о свету на основу историјских и фикционалних текстова. У свом првом великом делу, *Еџиоџа и Зајадна цивилизација (Иџоруанна Мәһрабави Сәләһане, 1948/49)*, он је критички похвалио Етиопију понајвише, како наслов каже, у вези с Европом. Иако је тврдио да „Етиопија, у свом тренутном напретку ка већој цивилизацији, [...] још није достигла ону фазу еволуције која производи људе генијалног ума” (*Käbbädä, Иџоруанна*, цитирано према: Marzagora, 2019: 113),²⁴ такође је сматрао да је западна цивилизација несавршена и тврдио је да „етиопски народ, иако је мање напредовао на *машеријалном* плану, држи корак с другима и можда је испред свих на *моралном* плану” (115, курзив Ф. О.). Осим тога, Микаел је кривио велике силе које су „оптуживале нас што се нисмо модернизовали”, али су „ометале наш напредак и покушавале да нас спрече” тиме што су, на пример, одржавале геополитичку и економску изолацију Етиопије

²³ Како Марзагора истиче, „Микаелова првобитна реакција на западни колонијализам била је двосмислена, пошто је он започео свој професионални пут као радијски спикер за италијанске окупаторе” (2019: 122) пре но што је унапређен у систему Хајлеа Селасија који је користио људе са одређеним способностима иако су служили непријатељу.

²⁴ И заиста, како истиче Марзагора, сви су наведени „људи генијалног ума” (Сократ, Хомер, Есхил, Вергилије, Хорације, Шекспир, Милтон, Микеланђело, Тасо, Корнеј, Расин, Молијер, Шопен, Спиноза, Њутн, Бетовен, Моцарт, Гете, Шилер, Ниче, Пушкин, Галилеј, Колумбо, Леопарди) – Европљани (ако би се и стари Грци могли сматрати Европљанима).

колонијалном окупацијом обалних подручја Рога Африке (116). Како Марзагора тврди, „Запад је био његова централна брига, али је често померао свој фокус и одбијао да дефинише своју позицију у периферним терминима” (2019: 126).

Микаел се у свом другом великом делу у ком пореди цивилизације, *Како је Јапан њошџао цивилизован* (*Japan Endāman Sālāññāčč*, 1953/54), вратио значајној географској локацији међуратне генерације „јапанезера” (млади Етиопљани под утицајем јапанске културе; видети: Bahru Zewde, 2008). Јапан је, након што је успешно извршио хибридизацију западне технолошке модернизације и локалних традиција (и на „материјалном” и на „моралном” плану, према Микаелу), био нарочито привлачан за етиопске интелектуалце као модел „успешног прогреса под вођством монархије” (Marzagora, 2019: 119). Ова књига се махом бави сличностима историје Јапана и Етиопије – њиховим старим и наводно непрекидним владарским династијама, успешним одбијањем преобраћања у католицизам, дуготрајном међународном изолацијом, политичком децентрализацијом током Токугава периода (1600–1868) и етиопског „Доба принчева” (1769–1855), те поновном афирмацијом централизоване царске моћи код царева као што су Меици и Менелик II (Marzagora, 2019: 120). Јапан је престао да буде привлачан Етиопљанима након што се удружио с Италијом под вођством Мусолинија, како примећује Марзагора, па је необично што се Микаелови ставови појављују баш тада. Зашто се поново окренуо „јапанезерима”? Марзагора то тумачи као покушај да избегне негативно поређење са Западом и да „заобиђе изопштавање Етиопије у поларизованом свету Хладног рата” (120). У Јапану, за разлику од праксе на Западу, а сличније пракси у Етиопији, „напор није био усмерен ка индивидуалном успеху и добити”, већ је усмерен „добробити нације”, а то је особина која је омогућила Јапану бржу модернизацију од Европе (121).

Напокон, Микаелова историјска драма у стиху *Ханибал* из 1955. открива још једну значајну географску локацију. Она Ханибалов пораз у сукобу против Рима посматра као резултат унутрашње издаје, индиректно сугеришући да је пораз који је претрпео Хајле Селасије узрокован недостатком подршке етиопских лидера. Борба у драми алудира на борбу белих Европљана и црних Африканаца. Пре одлучујуће Битке код Заме, један картагињански војник објашњава другом:

Ту је шакође њишање расе и њошомсџва. Ако Римљани њобеде, белци ће владаџи. Поседоваће сву имовину и знање, а њихова моћ над свеџом биће вечна. Управљаће свеџом. Евроџа ће биџи њосџодарица свих наџија. Њој ће иџи најпрегак, наука и моћ. Насуџроџи џоме, ако Ханибал њобеди, џага ће најпрегак џромениџи сџране, најусџиџи Евроџу и доџи у Африку. Ако се сјај, инџелиџенџија и величина џренесу на груџи конџинентџ [џџ. Евроџу], џо ће довесџи до џроџасџи нашеџ [афричкоџ] народа. Размисли о џоме: овај раџи између Рима и Карџаине, ова немилосрдна борба, не џиче се само џа два џрада. Победа једне или груџе сџране оглучиће сугбину народа целоџ свеџа. Ако Рим усџешно одоли, моћи ће заусџавиџи развој Африке и да блокира џуџ Африке ка бугуџносџи. (превод на енглески језик прилагођен је из издања: Gérard, 1971: 325–326, и наведен је према: Marzagora, 2019: 124)

Опет, занимљиво је кад се све ово одиграва, с обзиром на то да је драма написана неколико година пре него што је политичка елита Етиопије у потпуности

прихватила антиколонијални панафриканизам.²⁵ Микаелово поистовећивање Картагине/Етиопије са црном Африком одступа од „вишедеценијске интелектуалне продукције која је карактерисала Етиопију као сродну и пријатељску Европи”, иако ова драма такође алудира да је Хајле Селасије/Ханибал вођа свих Африканаца (Marzagora, 2019: 125).

Променљиве значајне географске локације Микаелових дела – Европа, Јапан, Картагина/Африка – скрећу нам пажњу на Етиопију као врх шестара, да искористимо пример из романа *Линије сенке*. То поставља питање мотивације, не само за промене, већ првенствено за оријентацију према свету. „’Свет’ није био глобални космополитски подухват за Микаела већ стратегија за обликовање нације с посебним интересима”, закључује Марзагора (2019: 112). Уместо да Етиопију укључи у глобални систем, „он је гледао ’спољне’ географске локације на начине који су је углавном асимиловали и умањивали њен значај” (126). Оријентација према свету не мора да сведочи о жељи за интеграцијом, или пак за формирањем или придруживањем међународној мрежи већ може да покуша да означи нечију различитост.

Ово ме доводи до последњег дела, који разматра локације и стварање света путем књижевних часописа. Књижевни часописи обично комбинују локалне, националне и транснационалне размере. У исти мах, њихова продукција светске књижевности више је привремена и ситуирана но што је то, рецимо, случај с антологијама светске књижевности. Први пример који разматрам може се посматрати из перспективе теорије акционе мреже, будући да су ова два часописа стварала и неговала књижевне мреже које су биле и локалне и транснационалне, као и вишејезичне.²⁶ Други случај, међутим, показује уредника часописа како слободно, али селективно, користи доступне преводне како би представио властиту, радикално измењену верзију светске књижевности. Док први случај истиче радикални потенцијал књижевног активизма с провинцијалне локације, други показује да се књижевни активизам часописа не мора тумачити као жеља за асимилацијом у глобалне покрете или глобални књижевни простор.²⁷ Крећући се између појединачних (локалних) прича и макроразмере међународне политике, часопис *Sarika* на хиндију заобилази питања мањина и производи моћне верзије светске књижевности.

6. Активности часописа, простор и размера

„У истраживањима о Мароку и колонијалном Магребу истраживачи су често описивали северни Мароко као провинцијски центар јер је био под контролом мање важне колонијалне силе као што је Шпанија – за разлику од осталог дела земље, који је углавном постао француски протекторат или међународна зона, што је био оближњи

²⁵ Џејн Пласоу истиче да је ова драма „крајње необична јер наглашава потребу за панафриканизмом у време када Амхарци обично себе посматрају као изоловане и боље од већине Африканаца” (Plastow, 1996: 59, према: Marzagora, 2019: 125).

²⁶ За више о теорији акционе мреже у проучавањима светске књижевности Бруна Латурса, видети: Roig-Sanz и Meylaerts (2018).

²⁷ За више о књижевном активизму као активизму у име књижевности која критички посматра своју функцију и статус, видети: Chaudhuri (2016).

град Тангер”, пише Ицеа Гојколеа-Амиано (2022). Међутим, двојезични књижевни часописи *Al-Motamid. Verso y Prosa* (излазио од 1947. до 1956. под уредништвом Трине Меркадер) и *Ketama* (излазио од 1953. до 1959. под уредништвом Хасинта Лопеса Горхеа), основани у веома малом месту Кетама, односно у Тетуану, главном граду регије, одиграли су кључну улогу у томе да савремена арапска поезија постане доступна на шпанском језику, те су такође преводили савремену шпанску и европску поезију на арапски језик.²⁸ Објављивали су и капиталне есеје о савременој мароканској књижевности и кратке приче локалних аутора на арапском и шпанском језику.²⁹ Како тврди Гојколеа-Амијано (2022), захваљујући својој посебној локацији ван француске зоне, ови часописи користили су Франкову идеолошку конотацију шпанско-мароканског братства и заједничке историје Ал Андалуза како би се укључили, а у неким случајевима то и иницирали, у мреже које су „учиниле савремену арапску поезију видљивом и омогућиле њен пласман на арапском говорном подручју Блиског истока, Магреба и Махџара (арапска дијаспора у САД), а допринеле су и пласману савремене поезије арапског, шпанског и других европских језика”. Часопис *Ketama* посебно је израстао у двосмерну књижевну платформу где су арапски и шпански текстови и аутори добијали једнак простор и важност, са двосмерним преводима. Часопис је објављивао песме Салватореа Квазимода, добитника Нобелове награде, на италијанском језику, уз преводе на арапски и шпански, али и песме аутора Махџара као што је Михаил Наими (Goikolea-Amiano, 2022). Осим тога, то што су ови колонијални часописи преводили више с арапског на шпански језик, а не обрнуто, изазива, како тврди Гојколеа-Амијано, „убичајено схватање колонијалне културе као система који искључује колонизоване и њихову продукцију, и књижевног превођења које се креће од књижевног 'центра' ка 'периферији' [...], и од 'богатијих' ка 'сиромашнијим' језицима и књижевностима” (Sapiro, 2011). У ствари, у овом случају периферна локација деловала је као привилеговано место сусрета и чвориште преплићућих мрежа различитих значајних географских простора – арапског Машрека и Магреба, Марока и Шпаније, те Магреба и Јужне Америке.

Конечно, попут осталих часописа на хиндију из педесетих и шездесетих, часопис *Sarika* (Starling, 1969), комерцијални књижевни часопис који је у тадашњем Бомбају објављивала групација *Times India*, публиковао је кратке приче намењене

²⁸ „Један од главних циљева часописа био је да савремену арапску поезију учини доступном људима са шпанског говорног подручја.” Захваљујући прилозима и преводима Џамила Шувација из Чилеа, Мухамеда Ал-Сабаха и Леонор Мартинес Мартин, „савремена арапска поезија ушла је у свест хиспано-арабизма” који је до тада био скоро потпуно усмерен на простор Ал Андалуза (Goikolea-Amiano, 2021).

²⁹ Неки од сарадника били су писац, критичар и антологичар Мухамед Ал-Сабах и Абд Алах Генун, аутор капиталног дела *Марокански џениј у арајској књижевности* (*Moroccan Genius in Arabic Literature*, 1938), који се преселио из Феса у Тетуан и сматра се оцем модерне књижевне критике у Мароку. Видети и: прилог Амине Ал-Лух „Желимо мароканску књижевности” (“Nurid adaban maghribiyyan”); причу „Ужасни” (“Tu’asā”) Ал-Тухамија Ал-Вазанија, најпознатијег по делу *Koliba* (*al-Zāwiya*, 1942), које се сматра првим мароканским романом на арапском језику; те приче „Граница” (“La Frontera”) и „Нефа” (“Neffah”) Доре Бакалое Арнаиз; сви текстови и преводи доступни су на сајту: <http://mulosige.soas.ac.uk/resources/translations/translations-essays/bilingual-literary-journals-from-colonial-morocco/short-stories>.

најширој читалачкој публици (Orsini, 2022). Ово уопште није било мали часопис. Све док аутор који је стварао на хиндију, Камлешвар (1932–2007), није постао уредник, светска књижевност у часопису *Sarika* подразумевала је приче савремених западних и источноевропских писаца, али је Камлешвар искористио финансијске ресурсе својих издавача и формат тематских бројева часописа како би практиковао оно што сам формулисала као спектакуларан интернационализам који је азијске, арапске, латиноамеричке и афричке националне књижевности учинио видљивим на дотад невиђен начин. Тематски бројеви посвећени су светској краткој причи (издања из јануара 1969. и јануара 1970), или темама од општег интереса (куртизане у светској књижевности, новембар 1973), али су многи пратили оквир политичких термина, попут књижевности Трећег света (јануар 1973), књижевности земаља с којима се Индија граничи (август 1973), афричке књижевности (јануар 1975) или књижевности палестинског отпора (март 1977). Број из јануара 1969. године посвећен је међународним причама, на пример, и садржи прилоге Хајнриха Бела и Алена Роб-Гријеа, али и тридесет азијских, афричких и латиноамеричких писаца као што су Нгуги ва Тионго, Махмуд Тејмур, Жоао Гуимареш Роза, Марио Бенедети, Мухамед Хијази, Мохтар Лубис и тако даље. Што се тиче простора, часопис *Sarika* је поново усмерио светску књижевност према књижевностима тзв. Глобалног југа (*dakshin golarddh*), како је и Камлешвар називао просторе јужно од Екватора, а њено усмерење на садашњу и будућу продукцију привремено је донело и старије приче као што је „Ема Цунц” Хорхеа Луиса Борхеса из 1949. године у фокус савремене продукције.³⁰ Такође, већина прича у овом часопису није била политичког карактера иако су поједини бројеви имали политички оквир. Напротив, приче су често биле о свакодневном животу обичних људи (љубавна афера на послу, сањарења о повећању плате) које су писали аутори различитих политичких позиција. Ова интересантна комбинација, или боље речено супротност, између политичког оквира три континента и једноставности прича одражавала је Камлешварову првобитну дефиницију књижевности Трећег света. Он је експлицитно уоквиравао Трећи свет политичким и економским терминима, истичући заједничка искуства колонијализма и неразвијености, као и потребу да се чују нови гласови; међутим, након тога одбацио је ову дефиницију као „површну и дводимензионалну”: „Трећи” свет заправо је подразумевао свет *изван*, изван два постојећа блока, али и изван материјалне равни, као у језивој филозофској причи „Трећа обала реке” (“A Terceira Margem do Rio”) коју је Жоао Гуимараш Роза објавио 1962. године.³¹

Спектакуларни тематски бројеви које је Камлешвара уредио постали су могући захваљујући броју штампаних материјала и превода који су настали током Хладног рата, које је он користио без навођења извора, што је била уобичајена пракса у индијским часописима.³² Међутим, ово нас не сме навести да потценимо његов

³⁰ *Sarika*, јануар 1969.

³¹ Kamleshwar, „Уморни од обе приче” (“Donon taton se ubkar”), међународни број (*Deshantar ank*), *Sarika*, јануар 1969, стр. 7.

³² Неке од прича потекле су од часописа *Short Story International*, друге из часописа *Lotus*, а поједине афричке приче првобитно су објављене у антологији модерне афричке приче издавачке куће “Faber”.

изузетан активизам на пољу уређивачке политике часописа и начин на који је састављао и преобликовао приче како би произвео јединствену и локализовану артикулацију светске књижевности, успостављајући везе и тражећи одређена читања. Формат часописа који објављује приче, улога уредника као књижевног активисте и формат тематских бројева повезивали су потпуно различите размере и спајали макрониво међународне политике несврстаних земаља и Трећег света с микронивоом локалних прича.

7. Закључак

Овај есеј тврди да нам размишљање о значајним географским локацијама и обраћање пажње на локацију и оријентацију актера и текстова помаже да посматрамо светску књижевност не као један глобални или транснационални однос, или пак као кретање према глобалној интеграцији већ као много појединачних путања и израза који се додирују и срећу. Ово не подразумева став о утопијском, етичком схватању свих националних књижевности као подједнако вредних пажње (мада ни такав став није нетачан) већ нас наводи на то да препознамо да локација има значај: она производи одређене конструкције света (и светске књижевности), на плану, рецимо, естетике, идеологије или блискости, те нуди прилику за видљивост која не би била доступна негде другде. Из тог разлога, уместо да подразумевам размер у смислу различитих књижевних екологија, као што то ради Бикрофт, изабрала сам да приступим појединачним текстовима, ауторима и часописима као различитим аналитичким размерама, и покушала да у сваком случају истакнем локацију и оријентацију у њиховој артикулацији света, као и начин на који креативно управљају размерама, мењају их и повезују. Роман *Линије сенке* Амитава Гоша истиче процес перцепције и то како нам поједина места постају позната или непозната; његов експеримент са шестаром позива нас да изменимо свој неосвешћени однос према мапи као извору објективне размере. Роман Сеју Мариз Конде открива поступак критичке фабулације не само кроз садржајну групу ликова већ и кроз промену размера између локалних простора које ликови настављају и брзих историјских објашњења и веза. Марокански двојезички часописи *Ketama* и *Al-Motamid* откривају потенцијал малих, периферних географских простора, њихову спремност да се повежу и искористе своје контакте на најбољи могући начин. Може се тврдити да је једнака употреба шпанског и арапског језика у њима, као и појављивање савремене арапске и европске поезије, те везе шпанских, латиноамеричких, магрепских и левантских интелектуалаца, била могућа управо због специфичне геополитичке локације, маргиналности и залагања сарадника часописа. На крају, спектакуларни тематски бројеви часописа *Sarika* показују како часопис може, захваљујући вештој употреби већ преведених прича, штампати како мале и аполитичне људске приче, тако и приче које тематизују међународну политику (била она глобална или регионална) како би произвео невиђену видљивост књижевности с јужне полулопте. Користећи те примере, од којих су само неки имали видљивост ван свог првобитног контекста, овај есеј не само да тврди да је транснационална видљивост

права размера светске књижевности него и да свака артикулација света садржи значајне географије.

ИЗВОРИ:

- Armitage, D., Bashford, A., и Sivasundaram, S., ур. (2017). *Oceanic Histories*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bahru, Z. (2008). *Society, State and History: Selected Essays*. Addis Abāba: Addis Abāba University Press.
- Barnard, R. (2009). Fictions of the Global. *Novel*, 42.2, 207–215.
- Baumgarten, J. (2005). *Introduction to Old Yiddish Literature*. Oxford: Oxford University Press.
- Bauer, T, Neuwirth, A., et al., ур. (2006). *Ghazal as World Literature*. 2 vols. Würzburg: Ergon Verlag.
- Beecroft, A. (2015) *An Ecology of World Literature: From Antiquity to the Present Day*. London: Verso.
- Bulson, E. (2016) *Little Magazine, World Form*. New York: Columbia University Press.
- Casanova, P. (2004 [1999]). *The World Republic of Letters*. London: Verso.
- Chaudhuri, A., ур. (2016) *Literary Activism: A Symposium*. [England]: Boiler House Press.
- Coletti, V. (2011). *Romanzo mondo: La letteratura nel villaggio globale*. Bologna: Il Mulino.
- Condé, M. (2007). *Segu*. Trad. Barbara Bray. London: Penguin.
- Condé, M. (2017). *What Africa is to Me*. Trad. Richard Philcox. Calcutta: Seagull Books.
- Conrad, S. (2006). *What is Global History?* Princeton: Princeton University Press.
- Eatough, M., ур. (2010). *The Oxford Handbook of Global Modernisms*. Oxford: Oxford University Press.
- English, James F. (2005). *The Economy of Prestige: Prizes, Awards, and the Circulation of Cultural Value*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, Cambridge.
- Etherington, B. (2018). "Scales, Systems, and Meridians." Etherington, B. и Zimble, J, ур. *The Cambridge Companion to World Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 52–68.
- Ganguly, D. (2016). *This Thing Called the World*. Durham: Duke University Press.
- Ganguly, D. (2021). "Oceanic comparativism and world literature." Ganguly, D., ур. *The Cambridge History of World Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 429–457.
- Gérard, A. (1971). *Four African literatures: Xhosa, Sotho, Zulu, Amharic*. Berkeley: University of California Press.
- Ghosh, A. (1989). *The Shadow Lines*. London: BlackSwan Books.
- Ginzburg, C. (1993). "Microhistory: Two or Three Things That I Know about It." *Critical Inquiry* 20.1, 10–35.
- Goikolea-Amiano, I. (2021). "Contemporary Arabic Poetry: Anthologies, New Writers and Perspectives." (24. март 2021) <http://mulosige.soas.ac.uk/resources/translations/translations-essays/bilingual-literary-journals-from-colonial-morocco/contemporary-arabic-poetry-anthologies-new-writers-and-perspectives/>
- Goikolea-Amiano, I. (2022). "Bilingual Literary Journals from Colonial Morocco." (6. април 2022) <http://mulosige.soas.ac.uk/resources/translations/translations-essays/bilingual-literary-journals-from-colonial-morocco/>
- Hartman, S. (2006). *Lose Your Mother: A Journey Across the Atlantic Slave Route*. London: Serpent's Tail.
- Hofmeyr, I. (2007). "The Black Atlantic meets the Indian Ocean: Forging new paradigms of transnationalism for the Global South—literary and cultural perspectives." *Social Dynamics*, 33.2, 3–32.
- Horta, P. L. (2022). "Euforia, Desencanto: Roberto Bolaño and Barcelona Publishing in the Transition to Democracy." Orsini, F., Srivastava, N., и Zecchini, L. ур. *The Form of Ideology and the Ideology of Form: Cold War, Decolonization and Third World Print Cultures*. Cambridge: Open Book Publishers, 277–300.
- Käbbädä, M. (1948/1949). *Ityopyanna Məhrabawi Səlḡane (Ethiopia and Western Civilization)*. Addis Abāba: Bərhanənnā Sälām Press.
- Käbbädä, M. (1953/1954). *Japan Əndəmən Säläḡḡänäčč (How Japan Modernised)*. Addis Abāba: B rhan nna Sälām Press.
- Käbbädä, M. (1963/1964 [1955]). *Annibal (Hannibal)*. Addis Abāba: Artistic Press.
- Kirsch, A. (2016). *The Global Novel: Writing the World in the 21st Century*. New York: Columbia Global Reports.
- Laachir, K., Marzagora, S., и Orsini, F. (2018a). "Multilingual Locals and Significant Geographies: For a Ground-up and Located Approach to World Literature." *Modern Languages Open* 1, 1–8.
- Laachir, K., Marzagora, S., и Orsini, F. (2018b). "Significant geographies in Lieu of World Literature." *Journal of World Literature* 3.3, 290–310.

- Lewis, M., и Wigen, K. (1997). *The Myth of Continents: A Critique of Meta-Geography*. Berkeley: University of California Press.
- Mani, V. B. (2006). *Recoding World Literature: Libraries, Print Culture, and Germany's Pact with Books*. New York: Fordham University Press.
- Marzagora, S. (2019). "Ethiopian Intellectual History and the Global: Käbbädä Mikael's Geographies of Belonging." *Journal of World Literature*, 4.1, 107–128.
- Massey, D. (2005). *For Space*. London: Sage.
- Mazolph, U., и van Leeuwen, R., yп. (2004). *The Arabian Nights Encyclopedia*, vol. 1. Santa Barbara: ABC Clio.
- Moretti, F. (1998). *Atlas of the European Novel, 1800–1900*. London/New York: Verso.
- Moretti, F. (2000). "Conjectures on World Literature." *New Left Review* 1, 54–68.
- Moretti, F. (2006). "Evolution, World-Systems, Weltliteratur." Lindberg-Wada, G., yп. *Studying Transcultural Literary History*. Berlin: Walter de Gruyter & Co, 113–121.
- Orsini, F. (2021). "Significant Geographies in *The Shadow Lines*." Adami, E., Concilio, C., и Vescovi, A., yп. *Crossing the Shadow Lines: Essays on the Topicality of Amitav Ghosh's Modern Classic*. Turin: Dipartimento di Lingue e Letterature Straniere e Culture Moderne – Università degli Studi di Torino, 171–185.
- Orsini, F. (2022). "Literary Activism: Hindi Magazines, the Short Story and the World." Orsini, F., Srivastava, N., и Zecchini, L., eds. *The Form of Ideology and the Ideology of Form: Cold War, Decolonization and Third World Print Cultures*. Cambridge: Open Book Publishers, 99–136.
- Orsini, F., и Zecchini, L. (2019). "Introduction," Special Issue on "The Locations of (World) Literature." *Journal of World Literature* 4.1, 1–12.
- Orsini, F., Srivastava, N., и Zecchini, L., yп. (2022). *The Form of Ideology and the Ideology of Form: Cold War, Decolonization and Third World Print Cultures*. Cambridge: Open Book Publishers.
- Parks, T. (2010). "The Dull Global Novel." *The New York Review of Books*. <https://www.nybooks.com/daily/2010/02/09/the-dull-new-global-novel>
- Plastow, J. (1996). *African Theatre and Politics: The Evolution of Theatre in Ethiopia, Tanzania and Zimbabwe*. Amsterdam: Rodopi.
- Ram, H. (2016). "The Scale of Global Modernisms: Imperial, National, Regional, Local." *PMLA/Publications of the Modern Language Association of America*, 131.5, 1372–1385.
- Ram, H. (2021). "Spatial Scale and the Urban Everyday: The Physiology as a Traveling Genre (Paris, St. Petersburg, Tiflis)." Ganguly, D., yп. *The Cambridge History of World Literature*, Vol. II. Cambridge: Cambridge University Press, 693–729.
- Revel, J. (1996). *Jeux d'échelles: La micro-analyse à l'expérience*. Paris: Gallimard-Le Seuil.
- Roig-Sanz, D., и Meylaerts, R., yп. (2018). *Literary Translation and Cultural Mediators in 'Peripheral' Cultures: Customs Officers or Smugglers?* London/New York: Palgrave.
- Sapiro, G. (2009). *Les contradictions de la globalisation éditoriale*. Paris: Nouveau Monde Éditions.
- Scott-Smith, G., and Lerg, C. A., yп. (2017). *Campaigning Culture and the Global Cold War: The Journals of the Congress for Cultural Freedom*. London: Palgrave Macmillan.
- Sievers, W., и Levitt, P., yп. (2020). Special Issue: "Scale Shifting: New Insights into Global Literary Circulation." *Journal of World Literature*, 5.4.
- Sperl, S., и Shackle, C. (1996). *Qasida poetry in Islamic Asia and Africa*. Leiden: Brill.
- Tanoukhi, N. (2010). "The Scale of World Literature." David Palumbo-Liu, D., Robbins, B., и Tanoukhi, N., yп. *Immanuel Wallerstein and the Problem of the World: System, Scale, Culture*. Durham: Duke University Press, 78–98.
- Thorner, K. (2009). *Empire of Texts in Motion: Chinese, Korean, and Taiwanese Transculturations of Japanese Literature*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- WREC. Warwick Research Collective. (2015). *Combined and Uneven Development: Towards a New Theory of World-Literature*. Liverpool: Liverpool University Press.

(С енїлескої цревео Драїан Бабић)